

**ОСОБЛИВОСТІ ВИРАЖЕННЯ ОБ'ЄКТНИХ ВІДНОШЕНЬ У СИСТЕМІ
ГІПОТАКСИСУ ГРЕЦЬКОЇ МОВИ II–III ст.
(на матеріалі твору Арріана ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ ΑΝΑΒΑΣΙΣ)**

Лазер-Паньків Олеся Василівна,

канд. філол. наук, доц.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

У статті здійснюється комплексний аналіз та кількісна обробка синтаксичних архаїзмів, віднайдених у творі Арріана "Анабазис Александра". Розглядаються, зокрема, особливості використання Арріаном сполучників та вживання різних типів синтаксичних конструкцій для вираження об'єктних відношень.

Ключові слова: архаїзація мови, аттичний діалект, койне, об'єктні відношення, інфінітивна конструкція, дієприкметникова конструкція.

У працях вітчизняних та зарубіжних елліністів (зокрема, Л. Л. Звонської, Ю. Л. Мосенкіса, Ф. О. Нікітіної, Н. С. Грінбаума, С. Теодорсона, Я. Фрезена, П. Шантрена, Н. Андріотіса, Г. Бабініотіса, М. М. Славятинської, І. Стаматакоса, О. С. Широкова) значна увага приділяється особливостям історичного розвитку давньогрецької мови, зокрема в елліністично-римський період, коли відбувається формування загальногрецької мови – койне. Однак, нерозв'язаними залишаються питання, пов'язані зі значними структурними та функціональними змінами на синтаксичному рівні давньогрецької мови елліністично-римського періоду, які були спричинені свідомою штучною архаїзацією при утворенні літературної норми грецької койне.

Комплексний аналіз особливостей вираження об'єктних відношень у грецькій мові елліністично-римського періоду на матеріалі твору Арріана Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις набуває особливої актуальності, оскільки дозволяє розкрити певні закономірності розвитку давньогрецької мови у перехідний між давньо- та середньогрецькою мовою період. Отже, метою дослідження є виявлення, систематизація й опис способів та засобів вираження об'єктних відношень у творі Арріана Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις.

Матеріалом дослідження були 801 синтаксична одиниця мови твору Арріана Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις [Argianus 1907], у якому повною мірою відображаються тенденції розвитку грецької мови досліджуваного періоду та простежується вплив усіх факторів формування літературної норми койне.

У грецькій мові періоду койне можна спостерігати певні відмінності у вираженні об'єктних відношень порівняно з грецькою мовою класичного періоду, а саме у використанні сполучників і сполучних слів та вживанні синтаксичних конструкцій для вираження цього типу відношень.

При *verba dicendi*, *verba sentiendi*, а також при дієсловах, які вимагають прямого додатка для доповнення їх змісту, грецька мова допускає вживання інфінітивної конструкції, дієприкметникової конструкції або підрядного речення, що вводиться за допомогою *ὅτι* або *ὥς*, деколи з досить непомітною відмінністю у значенні. Вибір автором того чи іншого конкретного способу вираження об'єктних відношень часто може бути зумовлений значенням, яке автор хоче виразити (простежується певна відмінність у значенні деяких дієслів, зокрема, *αἰσχύνομαι соромитися*, *ἄρχομαι починати*, *γινώσκω дізнаватися*, *μανθάνω навчатися*, *φαίνομαι виявляти* тощо, у ви-

падках їх вживання з дієприкметниковою конструкцією та з інфінітивом, хоча навіть у класичній грецькій мові відмінності не завжди простежуються), та, загалом, мовними тенденціями часу чи традицією, яка сформувалась у літературній мові (після певних дієслів, зокрема, ὄρω *бачити*, ἀκούω *чути*, οἶδα *знати*, ἐπίσταμαι *могти*, у класичному аттичному діалекті надається перевага використанню дієприкметникової конструкції замість підрядних речень з ὅτι).

Об'єктні речення після *verba voluntatis* та *verba rogandi* у класичній грецькій мові, за У. Гудвіном, мають при собі, як правило, об'єктний інфінітив [Goodwin 1896, 128], який доповнює їх значення. Однак вже у класичний період після дієслів цього класу можливим було використання підрядного додаткового речення, яке вводилось за допомогою ὅπως та ὅπως μή, дуже рідко – за допомогою ὡς або ἵνα. У період койне існувала потужна тенденція до заміни інфінітива підрядним реченням, яке вводиться за допомогою ἵνα. Відображення цієї тенденції можна побачити, зокрема, у мові Нового Завіту, де об'єктні речення після зазначених дієслів вводяться за допомогою ἵνα та містять дієслово-присудок в умовному способі. Протилежну ситуацію можемо побачити при аналізі мови твору Арріана: не зустрічається жодного випадку використання підрядного додаткового речення після *verba voluntatis* та *verba rogandi*, натомість у всіх випадках зазначені дієслова керують інфінітивом у ролі додатка, що свідчить про дотримання автором класичних норм всупереч загальномовній тенденції (е. г. IV.15.6. ἡξίου ἀποθέσθαι Φαρασμάνην *(Александр) просив Фарасмана відкласти (допомогу)*; V.1.5. ἐπηγγέλκει Ἀλέξανδρος ξυελθεῖν τοὺς ὑπάρχους *Александр наказав начальникам прийти*).

У класичній грецькій мові звичним після *verba efficiendi* було використання підрядного додаткового речення, що вводилось за допомогою ὅπως, ὅπως μή, ὡς, дуже рідко ἵνα. Використання фінальних сполучників у період пізньої грецької мови у додаткових реченнях цього типу стало регулярним. Зокрема, у грецькій мові Нового Завіту об'єктні речення після дієслів цього типу вводяться за допомогою ἵνα, ὅπως, а дієслово-присудок ставиться в умовному способі (Ів. 12.10; Кол. 4.16). ὅπως μή стало регулярною формою після *verba efficiendi* на позначення об'єкту прагнення. Всупереч поширенню сфери використання фінального сполучника ἵνα на підрядні додаткові речення після *verba efficiendi*, у Арріана його використання трапляється досить рідко.

У грецькій мові існувало кілька способів вираження залежного судження: воно могло виражатись інфінітивом (з акузативом або без нього), дієприкметником (з акузативом або без нього), підрядним реченням з ὅτι, ὡς, διότι, ὅπως, οὕτως та ὁθούτως з індикативом або оптативом [Smyth 1918, 580–581]. Одне й те саме підрядне додаткове речення після *verba dicendi* чи *verba cogitandi* могло вводиться за допомогою ὅτι або ὡς, а потім продовжуватись інфінітивною конструкцією, менш часто – дієприкметниковою [Smyth 1918, 593]. Приклади такого змішання можна побачити і в Арріана (е. г. III.19.3. ἡγγέλη, ὅτι ἐγινωκώς εἶη Δαρείος, Σκύθας ἦκειν *було повідомлено, що Дарій вирішив і що прийшли скіфи*).

У класичній грецькій мові *verba putandi* майже завжди керують інфінітивом. Деколи після дієслів цієї групи використовується підрядне додаткове речення, що, як

правило, вводиться за допомогою $\acute{\omega}\varsigma$ або $\acute{\omicron}\tau\iota$ (використання останнього, за Г. Смітом, дуже рідкісне у класичних творах [Smyth 1918, 593]).

Verba dicendi керують підрядним реченням з $\acute{\omicron}\tau\iota$ чи $\acute{\omega}\varsigma$ та особовою формою дієслова [Smyth 1918, 584]. За Г. Смітом, $\acute{\omega}\varsigma$ надається перевага, коли письменник хоче подати судження як свою власну думку, а також коли головне чи/ї підрядне речення заперечне [Smyth 1918, 582]. Як зазначає У. Рутерфорд, альтернативою до об'єктного підрядного речення, що вводиться за допомогою $\acute{\omicron}\tau\iota$, було використання інфінітива [Rutherford 1912, 100–101]. За нормами класичної грецької мови, певний виняток з verba dicendi та verba sciendi становлять дієслова $\phi\eta\mu\acute{\iota}$ *говорити*, $\acute{\varphi}\acute{\alpha}\sigma\kappa\omega$ *стверджувати* та $\acute{\omicron}\lambda\omicron\mu\alpha\iota$ *вважати*, які вимагають після себе конструкції accusativus cum infinitivo.

Г. Нан вказує, що у грецькій мові періоду койне, зокрема, у мові Нового Завіту, підрядне додаткове речення, яке вводиться за допомогою $\acute{\omicron}\tau\iota$, може замінити інфінітив після verba dicendi чи verba cogitandi [Nunn 1913, 88]. Тенденція до використання підрядного додаткового речення після дієслів цієї семантичної групи замість інфінітива була, як стверджує У. Гудвін, досить потужною, так що, наприклад, $\acute{\omicron}\tau\iota$ $\mu\acute{\eta}$ з індикативом у непрямій мові стає регулярною конструкцією [Goodwin 1896, 370]. Аналіз мови твору Арріана дає підстави стверджувати, що, незважаючи на дію зазначеної тенденції, після verba dicendi чи verba cogitandi автор надавав перевагу інфінітивній конструкції (що зумовлено дотриманням норм класичного аттичного діалекту). Зокрема, після verba dicendi та синонімічних за значенням конструкцій бачимо 344 випадки використання інфінітива (причому, як після активних, так і після пасивних форм керуючого дієслова) і лише 165 випадків використання підрядного додаткового речення, е. г. I.10.5. $\tau\acute{\omicron}\upsilon\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\alpha\acute{\iota}\tau\acute{\iota}\omicron\upsilon\varsigma$ $\epsilon\acute{\iota}\nu\alpha\iota$ $\acute{\alpha}\pi\acute{\epsilon}\varphi\alpha\iota\nu\epsilon\nu$ *оголосив, що вони винні*; II.11.8. $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\epsilon\iota$ $\Pi\tau\omicron\lambda\epsilon\mu\acute{\alpha}\iota\omicron\varsigma$ $\tau\omicron\upsilon\varsigma$ $\delta\acute{\iota}\omega\kappa\omicron\nu\tau\alpha\varsigma$ $\delta\iota\alpha\beta\eta\eta\alpha\iota$ *Птолемей каже, що переслідувачі перейшли*; IV.15.7. $\acute{\eta}\gamma\gamma\acute{\epsilon}\lambda\lambda\epsilon\tau\omicron$ $\omicron\upsilon\delta\acute{\epsilon}$ $\acute{\epsilon}\theta\acute{\epsilon}\lambda\epsilon\iota\nu$ $\kappa\alpha\tau\alpha\kappa\omicron\upsilon\epsilon\iota\nu$ *було повідомлено, що вони не хотіли підкорятись*.

З трьох найпоширеніших дієслів, які позначають мовлення, у класичній грецькій мові $\phi\eta\mu\acute{\iota}$ *говорити* регулярно вживається з інфінітивом, $\epsilon\acute{\iota}\rho\omicron\nu$ *сказати* – з підрядними реченнями, що вводяться за допомогою $\acute{\omicron}\tau\iota$ або $\acute{\omega}\varsigma$ та містять індикатив або оптатив, $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$ *говорити* дозволяє використання інфінітива або підрядного додаткового речення з $\acute{\omicron}\tau\iota$ чи $\acute{\omega}\varsigma$ [Goodwin 1896, 303]. Арріан у вживанні дієслів $\phi\eta\mu\acute{\iota}$ *говорити*, $\acute{\varphi}\acute{\alpha}\sigma\kappa\omega$ *стверджувати* та $\acute{\omicron}\lambda\omicron\mu\alpha\iota$ *вважати* дотримується класичної норми; зокрема, дієслово $\phi\eta\mu\acute{\iota}$ *говорити* у 42 випадках вживається з інфінітивною конструкцією (хоча у пізній мові вживається з підрядним реченням, яке вводиться за допомогою $\acute{\omicron}\tau\iota$), і лише спорадично – з підрядним додатковим реченням та дієприкметниковим зворотом (по одному випадку): IV.12.5. $\acute{\varphi}\acute{\alpha}\nu\alpha\iota$ $\acute{\omicron}\tau\iota$ $\pi\rho\acute{\omicron}\beta\omicron\epsilon\iota\sigma\iota\nu$ *сказав, що підходить*.

Дієслово $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$ вживається з підрядним додатковим реченням (у 17 випадках) та з інфінітивною конструкцією (у 121 випадку); і хоча у класичній грецькій мові це дієслово дозволяє використання обох конструкцій, Арріан, за аналогією до інших verba dicendi, які у класичний період вживались, як правило, з інфінітивною конструкцією, надає перевагу саме цій конструкції після дієслова $\lambda\acute{\epsilon}\gamma\omega$ *говорити*.

У підрядних додаткових реченнях після *verba dicendi* у Арріана не спостерігається розмаїття сполучників, як у класичній грецькій мові. У випадку, коли після дієслів цього класу вживається підрядне додаткове речення, безперечна перевага надається використанню сполучника *ὅτι* (у 62 випадках), який був поширений у цьому типі підрядних речень як у класичний період, так і у період койне, е. г. I.12.5. ἀναγράφω, ὅτι ἐμοὶ πατρίς τε καὶ γένος καὶ ἀρχαὶ οἷδε οἱ λόγοι εἰσὶ *пишу, що для мене ці розповіді є батьківщиною, родом та владою*; III.26.1. λέγει Πτολεμαῖος, ὅτι προσηγγελμένη ἦν *каже Птоломей, що було повідомлено*.

Verba cogitandi у класичній грецькій мові майже завжди вживаються з інфінітивом; використання *ὡς* рідкісне, використання *ὅτι* дуже рідкісне. Дотримання класичних норм спостерігається і у мові Арріана: у 135 випадках після *verba cogitandi* та синонімічних висловів Арріан використовує інфінітивну конструкцію і лише у 17 – підрядне додаткове речення, е. г. I.6.9. ἀππλλάχθαι οἰομένων Ἀλέξανδρον *вважаючи, що Александр віддалився*; IV.3.1. Ἀλέξανδρος ἐπενόει τὰς προσβολὰς ποιεῖσθαι *Александр задумав напасти*; IV.12.7. οὐκ οὖν ἀπεικότως δι' ἀπεχθείας γενέσθαι Καλλιθέην *тітєма вважаю, що Калісфєн справедливо ворогував*.

Verba sentiendi для вираження фізичного сприйняття вживаються з дієприкметником, для вираження інтелектуального сприйняття – з дієприкметником або з підрядним додатковим реченням, що вводиться за допомогою сполучників *ὅτι* чи *ὡς*. У класичній грецькій мові, за твердженнями численних дослідників [Smyth 1918, 449; Nunn 1913, 93; Sidgwick 1883, 32], після дієслів цього класу надається перевага дієприкметниковій конструкції, а не інфінітивній. У Арріана зустрічається 22 випадки вживання інфінітива після цієї групи дієслів, е. г. I.17.2. ἔγνω συστρατεῦσαι *дiзнався, що вони брали участь у поході*; III.21.5. ἐπίθετο γνώμην πεποιῆσθαι τοὺς ξυλλαβόντας *дiзнався, що ті, що схопили, вирішили*; III.21.7. εἶδέναι ἐρήμην εἶναι τὴν ὁδὸν *знають, що дорога пустельна*. Після *verba sentiendi* у Арріана дієприкметникова конструкція вживається у 86 випадках; 40 випадків – після дієслів на позначення фізичного сприйняття, 46 – інтелектуального, е. г. I.8.5. κατιδὼν τοὺς Θηβαίους λευκότας τὴν τάξιν *побачивши, що фiванці розпустили стріи*; II.27.2. ἔγνω τὰ ἀμφὶ τὸ τραῦμα ἀληθεύσαντα Ἀλέξανδρον *дiзнався, що Александр справді був поранений*; III.12.1. κυκλομένους τοὺς σφῶν κατίδοιεν *якщо побачить, що їх (люди) оточені*; IV.10.7. νομιζόμενον Μακεδόνας ἀντὸν σφῶν βασιλέα κοσμοῦντας *вважаючи, що македонці мали би шанувати свого царя*.

У класичній грецькій мові у випадку, коли виконавець дії, вираженої дієсловом-присудком головного речення, той самий, що і виконавець дії, вираженої об'єктивним інфінітивом, він позначається номінативом; якщо виконавець дії, вираженої інфінітивом, збігається з непрямим додатком головного речення, вжитим у генетиві або дативі, при інфінітиві виконавець дії не позначається [Smyth 1918, 440]. У грецькій мові Нового Завіту використання таких конструкцій значно звужується (Рим. 1.22, 9.3; Мт. 19.21; Мк. 9.35; Ів. 7.4; 2 Кор. 10.2 [Nunn 1913, 93; Smyth 1918, 438]). Натомість, у Арріана надзвичайно поширене їх використання, е. г. I.6.5. Ἀλέξανδρος παρήγγειλε τοῖς σωματοφίλαξι καὶ τοῖς ἐταίροις ἐλαύνειν *Александр наказав охоронцям та друзям вирушити*; II.2.1. Φαρναβάζω ἐροῦντα ἀρχεῖν *Фарнабазу сказав правити*; III.16.10. τοῦτω ἔδωκεν φέρειν *йому доручив віднести*.

Отже, особливості вираження об'єктних відношень у мові Арріана зумовлені, головним чином, пануючими у період койне архаїзаторськими тенденціями. Консервація рис аттичного діалекту проявляється у використанні у різних типах підрядних речень сполучників і сполучних слів, не характерних для періоду койне. Арріан обмежено використовує сполучник *ἵνα*, який у період койне набуває значного поширення у розмовній мові за рахунок розширення сфери використання та заміни інфінітивів підрядними реченнями, що вводилися за допомогою цього сполучника: у підрядних додаткових реченнях у переважній більшості випадків Арріан вживає сполучник *ὅτι*.

Впливом архаїзаторських тенденцій пояснюється також пріоритетне використання різних типів синтаксичних конструкцій для вираження об'єктних відношень: Арріан підкреслено використовує інфінітивні конструкції після *verba rogandi*, хоча для класичної грецької мови в аналогічних синтаксичних ситуаціях характерна варіативність у використанні *accusativus cum infinitivo* чи підрядних додаткових речень, а в період койне у таких випадках нормою було використання підрядних додаткових речень, що вводяться за допомогою *ἵνα* та *ὅπως*.

Наслідком такої спроби відродження використання інфінітивної конструкції після зазначених семантичних груп дієслів стало поширення її використання також і для вираження об'єктних відношень після *verba dicendi*, хоча навіть у класичній грецькій мові після дієслів цього класу підрядні речення з *ὅτι* вживались частіше, ніж інфінітив (який у класичний період вживався, головним чином, після пасивних форм цього класу дієслів). Архаїзмом є також надмірне використання дієприкметникової конструкції після *verba sentiendi* замість більш поширеної у період койне інфінітивної (86 та 22 випадки відповідно).

В статье проводится комплексный анализ и количественная обработка синтаксических архаизмов, извлеченных из произведения Арриана "Анабазис Александра". Анализируются, в частности, особенности использования союзов и разных типов синтаксических конструкций для выражения объектных отношений.

Ключевые слова: архаизация языка, аттический диалект, койне, объектные отношения, инфинитивная конструкция, причастная конструкция.

The article provides a comprehensive as well as quantitative analysis of syntactic archaisms, obtained in the Arrian's *Ἀλεξάνδρου ἀνάβασις*. In particular, the usage of different types of conjunctions and syntactic constructions for the expression of the object relations are analyzed.

Key words: archaisation of the language, Attic dialect, Koine, object relations, infinitive construction, participle construction.

Література:

1. *Arrianus Flavius*. *Alexandri anabasis* / Arrianus Flavius. – Lipsiae : In aedibus B. G. Teubneri, 1907. – 426 p.
2. *Burton E. de W.* Moods and Tenses of New Testament Greek [Електронний ресурс] / E. de W. Burton. – Режим доступу : <http://www.dabar.org>.
3. *Goodwin W. W.* *Syntax of the Moods and Tenses of the Greek verb* / W. W. Goodwin. – Boston ; N. Y. ; Chicago ; L. : Ginn & Company, 1896. – 472 p.
4. *Nunn H. P. V.* *A short Syntax of New Testament Greek* / H. P. V. Nunn. – L. : Cambridge University Press, 1913. – 171 p.
5. *Rutherford W. G.* *First Greek Grammar syntax* / W. G. Rutherford. – L. : MacMillan Co., 1912. – 183 p.
6. *Sidgwick A.* *A first Greek writer* / A. Sidgwick. – L. : Rivingtons, 1883. – 227 p.
7. *Smyth H. W.* *A Greek Grammar for colleges* / H. W. Smyth. – N. Y. ; Boston ; Cincinnati ; Atlanta ; Chicago : American Book Company, 1918. – 784 p.